

Zdanie odrębne sędziego TK Czesława Bakalarskiego	74
do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego	75
z dnia 30 stycznia 1991 r.	76
w sprawie K. 11 /90 (powrotu nauczania religii do szkoły)	77
oraz do jego uzasadnienia	78
Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z dnia 30 stycznia 1991 r. oddalił wszystkie zarzuty Rzecznika Praw Obywatelskich i doszedł do przekonania, że obie instrukcje Ministra Edukacji Narodowej są zgodne z Konstytucją RP i wyszczególnionymi w tym orzeczeniu ustawami.	79
Nie mogę podzielić tego orzeczenia ani jego uzasadnienia, i to z wielu powodów. Najważniejsze przytaczam poniżej.	80
Minister Edukacji Narodowej nie przeczy, że instrukcje są aktami kierownictwa wewnętrznego. Twierdzi jednak, że wydane przez niego instrukcje nie naruszają wymienionych przez Rzecznika Praw Obywatelskich ustaw i nie wkraczają w sferę praw i obowiązków obywateli, a stanowią wskazówkę organizacyjną dla dyrektorów szkół państwowych.	81
Nie naruszają tych praw i obowiązków, ponieważ określają jedynie warunki organizacyjne do nauczania jednego z przedmiotów w szkole, a nawet ściślej biorąc - nie jest to w ogóle przedmiot nauczany przez szkołę, nie znajduje się bowiem w programie nauczania.	82
Do Ministra Edukacji Narodowej należy ustalanie programów nauczania (art. 36a ust. 2 ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania) - twierdzi minister, a trudno uznać, że w sprawach organizacyjnych, polegających na udostępnieniu pomieszczeń szkolnych dla innych celów, konieczna była ustawa.	83
Zaprezentowanemu powyżej pogładowi Ministra Edukacji Narodowej przeczą wyraźnie inne stwierdzenia zawarte w instrukcji z dnia 3 sierpnia 1990 r., a mianowicie, że przestrzeganie zasad wynikających z ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z dnia 17 maja 1989 r. wymaga przygotowania i uchwalenia nowej ustawy o systemie edukacji narodowej.	84
Jednocześnie w tej instrukcji minister wyjaśnił, dlaczego sięgnął po rozwiązania doraźne, jakim naturalnie jest instrukcja. Powodem tym jest po prostu dłuższy okres czasu wymagany do przygotowania i uchwalenia takiej ustawy.	85

- Pominięto więc dłuższą drogę przygotowania i uchwalenia nowej ustawy, a uczyniono to poprzez wydanie regulującej te kwestie instrukcji, a to dlatego, że “uznano za niezbędne, by państwowe placówki oświatowe zapewniły możliwość pobierania nauki religii przez wszystkich uczniów, których rodzice wyrażają takie życzenie (komunikat PAP z dnia 28 czerwca 1990 r. cytowany w instrukcji z dnia 3 sierpnia 1990 r.) 86
- Nie można zgodzić się z twierdzeniem, że instrukcje nie naruszają praw i wolności obywateli, ponieważ określają jedynie warunki organizacyjne do nauczania jednego z przedmiotów w szkole, i że ściśle biorąc - religia nie jest w ogóle przedmiotem nauczonym przez szkołę. 87
- Przede wszystkim religia jest przedmiotem nauczonym w szkole i przez szkołę, skoro w szkole się odbywa, wchodzi w normalny rozkład zajęć, a katecheci są na pełnych prawach członkami rad pedagogicznych. Poza tym przecież nawet w państwowych przedszkolach, gdzie nie ma wykazu przedmiotów nauczania, jest wprowadzone nauczanie religii. 88
- Minister może, adresując swą instrukcję do dyrektorów szkół, ustalać program nauczania, nie może jednak w takiej instrukcji zobowiązać rodziców i opiekunów do składania oświadczeń co do uczęszczania dziecka na lekcje religii, bo to już nie jest sprawą programu nauczania. Wkracza bowiem w sferę praw i wolności obywatelskich, do czego upoważniony jest jedynie Parlament. 89
- Większość najistotniejszych postanowień instrukcji wkracza w materię ustawową, bądź też wprost te ustawy narusza, stanowiąc odmiennie od uregulowań ustawowych. 90
- Obie instrukcje naruszają art. 2 ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz. U. Nr 32, poz. 160 z późn. zm.), który wprost stwierdza, że szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi. Całokształt nauczania i wychowania w tych instytucjach ma charakter świecki. 91
- Nie można w żadnym wypadku zaakceptować poglądu, jakoby ta ustawa, pochodząca z innego okresu społeczno-politycznego, obecnie nie obowiązywała. Dopóki ustawa ta nie została uchylona, tego rodzaju pogląd jest zaprzeczeniem zasady wyrażonej w art. 1 Konstytucji RP, stanowiącym, że Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym. 92
- Na gruncie obowiązujących przepisów, zwłaszcza art. 2 powołanej ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, nie do przyjęcia jest pogląd, że przez fakt umożliwienia nauki religii w szkole nie narusza się tego przepisu, ponieważ w ten sposób szkoła staje się otwarta na wszystkie poglądy. 93
- Nie można tego zaakceptować, bo przecież czym innym jest otwarcie na wszystkie poglądy, a czym innym wprowadzenie nauki religii z modlitwą, zawieszaniem emblematów religijnych w klasach, składaniem oświadczeń przez rodziców lub młodzież w sprawie woli korzystania z lekcji religii, wejściem katechetów do rad pedagogicznych, opłacaniem ich z funduszu ogólnego Ministerstwa Edukacji Narodowej, a więc z budżetu państwa, jak również nie 94

można zaakceptować i innych postanowień, jak np. przedłużenia czasu nauki w szkole, czy kwestii braku podręczników do nauki etyki dla tych uczniów, których rodzice nie wyrażają zgody na naukę religii.

Obie instrukcje naruszają wprost art. 10 ust. 1 i art. 20 ust. 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, a instrukcja z dnia 3 sierpnia 1990 r. - także art. 19 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. 95

Wspomniany art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania stanowi, że Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań. Z kolei art. 20 ust. 2 tejże ustawy i podobnie brzmiący jego odpowiednik art. 19 ust. 1 powołanej ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej stanowią, że nauczanie religii dzieci i młodzieży odbywa się w punktach katechetycznych organizowanych w kościołach, kaplicach i budynkach kościelnych, a także w innych pomieszczeniach, udostępnionych na ten cel przez osobę uprawnioną do dysponowania pomieszczeniami. 96

Skoro Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań, a instrukcje wprowadzają do szkół, właśnie państwowych, nauczanie religii z zawieszaniem emblematów religijnych, zresztą jedynie chrześcijańskich wyznań, i odmawianiem przez uczniów modlitwy, to nie można przyjąć, iż jest w dziedzinie nauczania szkolnego państwem świeckim i neutralnym w sprawach religii. 97

Trudno podzielić pogląd, wyprowadzający wniosek z ostatniego zdania art. 19 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego, a także z art. 20 ust. 2 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, że lekcje religii mogą się odbywać także w szkole, jeżeli Minister Edukacji Narodowej udostępni pomieszczenie szkolne. 98

Rzecz bowiem polega na tym, że Minister Edukacji Narodowej nie może dowolnie dysponować placówkami oświatowo-wychowawczymi, wszak jego obowiązkiem jest przestrzeganie ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, która w art. 2 wyraźnie stwierdza, że całokształt nauczania i wychowania w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych ma charakter świecki. 99

Nie można podzielić poglądu wyrażonego w oparciu o treść art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego. Przepis ten stanowi m. in., że Komisja Wspólna przedstawicieli Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Konferencji Episkopatu Polski rozpatruje sprawy interpretacji tej ustawy. 100

Przepis ten jakoby ma przesądzać sprawę legalności instrukcji MEN, bowiem powołane w powyższym przepisie organy tak zinterpretowały art. 19 cytowanej ustawy, że Minister Edukacji Narodowej upoważniony jest do dysponowania pomieszczeniami szkolnymi. 101

Takie stanowisko zajęła w piśmie z dnia 29 grudnia 1990 r. do Trybunału Konstytucyjnego Komisja Wspólna Przedstawicieli Rządu i Episkopatu, bez bliższego zresztą uzasadnienia tego stanowiska. 102

Otóż Komisja Wspólna pominęła milczeniem ust. 2 art. 4 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego. Treść tego przepisu jest następująca: *“Przepis ust. 1 nie narusza właściwości organów państwowych ani organów Kościoła, jak również kompetencji Stolicy Apostolskiej”*. 103

Nie narusza więc i nie może naruszać kompetencji Trybunału Konstytucyjnego, który jedynie - zgodnie z art. 33a ust. 1 Konstytucji - upoważniony jest do orzekania o zgodności z Konstytucją ustaw i innych aktów normatywnych naczelnym oraz centralnym organów państwowych, a także do ustalania powszechnie obowiązującej wykładni ustaw. 104

Pogląd reprezentowany przez Komisję Wspólną jest oczywiście także sprzeczny z art. 1 i 4a ustawy o Trybunale Konstytucyjnym. Konsekwencją takiego poglądu jest pozbawienie Trybunału Konstytucyjnego kompetencji do orzekania o konstytucyjności i legalności aktów prawnych wydanych przez naczelne organy administracji państwowej, jeżeli tylko organy te powołują się na interpretację wymienionej ustawy z dnia 17 maja 1989 r. dokonaną przez Komisję Wspólną. Nie jest naturalnie zadaniem piszącego zdanie odrębne do orzeczenia TK ustalanie materii prawnej, jaką może zajmować się Komisja Wspólna, a wskazanie, że z pewnością nie ma ona kompetencji do niejako ubezwłasnowolnienia tego Trybunału, na co wyraża on zgodę w uzasadnieniu do swego orzeczenia dzieląc opinię tej Komisji. 105

Kolejny problem dotyczący interpretacji rozważanych tu ustaw sprowadza się do twierdzenia, że prawo do nauczania religii w pomieszczeniach podległych MEN nie może doznawać ograniczeń na podstawie ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju oświaty i wychowania, możliwość bowiem nauczania religii, o której mowa w instrukcjach MEN, została ustanowiona ustawą z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego, a *“ustawa późniejsza deroguje ustawę wcześniejszą”*. 106

Argument ten jest chybiony, gdy się zważy, co następuje. 107

Dokładnie rok po przyjęciu przez Sejm ustaw o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego, o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz o ubezpieczeniu społecznym duchownych, Sejm dnia 17 maja 1990 r. dokonał zmiany ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania oraz ustawy - Karta Nauczyciela (Dz. U. Nr 34, poz. 197). W powołanej noweli dokonano szeregu istotnych zmian w ustawie z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, nie zmieniono jednak art. 2, mówiącego o świeckim charakterze szkoły i innych placówek oświatowo-wychowawczych. 108

Skoro ustawodawca, którego należy uważać za racjonalnego, nie tak dawno, bo 17 maja 1990 r. wprowadził szereg ważnych zmian do ustawy z dnia 15 lipca 1961 r., to ustawę tę należy oceniać łącznie z tą nowelą. Przy takiej ocenie ustawą późniejszą w stosunku do ustaw z 17 maja 1990 r. okaże się ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania. 109

Ustawy te po prostu nawzajem się uzupełniają i należy je interpretować łącznie, a nie 110
wrywać z kontekstu poszczególne artykuły i w zależności od doraźnych potrzeb - jedne
uważać za dobre i obowiązujące, a inne za złe i dlatego nie mające mocy prawnej.

Wreszcie nie można pominąć treści art. 22 ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu 111
oświaty i wychowania, według brzmienia nadanego mu nowelą z dnia 10 października 1984 r.
(Dz. U. Nr 49, poz. 253). Przepis ten stanowi m. in., że formy współdziałania rodziców
i opiekunów ze szkołami w organizowaniu kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży
określa Minister, wówczas Oświaty i Wychowania, a obecnie Edukacji Narodowej, w drodze
rozporządzenia.

Minister nie tylko nie określił form tego współdziałania w nauczaniu religii w formie 112
rozporządzenia, ale całą tak istotną ze społecznego punktu widzenia sprawę jak
wprowadzenie nauki religii do szkół państwowych potraktował jako sprawę wewnętrzną
administracji szkolnej i wszystkich rodziców postawił przed faktem dokonanym.

Nawet więc w takiej sprawie jak współdziałanie rodziców i opiekunów z organami szkoły w 113
wychowaniu i kształceniu dzieci i młodzieży, w tym przypadku w zakresie religii, minister
nie dochował obowiązku wynikającego z ustawy.

W odniesieniu do zarzutu, że punkty pierwsze obu instrukcji pozostają w sprzeczności z art. 2 114
pkt 5 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, a przez to
także z art. 82 ust. 1 Konstytucji, należy zauważyć, co następuje.

Wolność sumienia i wyznania zagwarantowana w art. 82 ust. 1 zd. 1 Konstytucji znajduje swe 115
rozwiniecie i skonkretyzowanie w art. 2 pkt 5 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach
wolności sumienia i wyznania, stwierdzającego, że obywatele mogą w szczególności
zachować milczenie w sprawach swojej religii lub przekonań.

Jeżeli zatem obywatel, jak to ujął Minister Edukacji Narodowej w swej instrukcji z dnia 3 116
sierpnia 1990 r., zapisując dziecko do szkoły (lub przedszkola, bo przecież instrukcje dotyczą
także państwowych przedszkoli) jest zobowiązany do wyrażenia woli dotyczącej
uczęszczania lub nieuczęszczania jego dziecka na lekcje religii, to jest to oczywiście
sprzeczne z art. 2 pkt 5 powołanej ustawy z dnia 17 maja 1989 r. i w konsekwencji też z art.
82 ust. 1 Konstytucji.

Wywody na ten temat, na inne zresztą też, zawarte w uzasadnieniu orzeczenia, 117
a prowadzące się jakoby jedynie do możliwości, a nie konieczności składania oświadczeń
przez rodziców w odniesieniu do ich woli posyłania dzieci na lekcje religii, mają charakter
sofistyczny. Przecież nawet ci rodzice, którzy chcą posyłać dzieci na naukę religii, z chwilą
zlikwidowania tej nauki w punktach katechetycznych postawieni zostali w sytuacji
przymusowej. Muszą zatem w publicznym miejscu, w instytucji państwowej, jaką jest szkoła
państwowa, składać stosowne oświadczenia.

Gdyby nawet przyjąć, jak twierdzi Minister Edukacji Narodowej, że rodzice, którzy nie życzą 118
sobie posyłania dzieci na lekcje religii, nie muszą składać żadnych oświadczeń, to trzeba
podzielić pogląd Rzecznika Praw Obywatelskich, iż *per facta concludentia* są zmuszeni do
ujawnienia swej wiary lub przekonań.

Nie przekonuje powołanie się na art. 1 ust. 2 ani art. 3 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o 119
gwarancjach wolności sumienia i wyznania jako na te przepisy, które gwarantują swobodę
wyrażania swych przekonań indywidualnie lub zbiorowo i podlegają jedynie ograniczeniu dla
ochrony m.in. praw i wolności innych osób.

Otóż właśnie na terenie szkoły, jako placówki państwowej, nauka religii ze wszystkimi 120
konsekwencjami, o których już była mowa wyżej, jest wyrażeniem zbiorowym swych
przekonań. Jest jednocześnie ograniczeniem praw tej mniejszości, która ma inne przekonania,
a ochronę tych praw gwarantuje jej właśnie powołana wyżej ustaw w art. 2 pkt 5.

Podzielam pogląd, że obie instrukcje, stanowiąc iż katecheci mogą być przyjęci do pracy jako 121
nauczyciele mimo braku pełnych kwalifikacji, naruszają art. 9 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 26
stycznia 1982 r. - Karta Nauczyciela (Dz. U. Nr 3, poz. 19 z późn. zm.). Przepis art. 1 ust. 1
pkt 1 stanowi, że stanowisko nauczyciela może zajmować osoba, która posiada wyższe
wykształcenie, i tylko w drodze rozporządzenia (art. 1 ust. 2) Minister Edukacji Narodowej
określa szczegółowe wypadki, w których można zatrudnić nauczycieli nie mających
wyższego wykształcenia.

Niczego tu nie zmienia twierdzenie zawarte w uzasadnieniu orzeczenia, powtórzone za 122
twierdzeniem przedstawiciela Ministra Edukacji Narodowej wypowiedzianym na rozprawie,
że katecheci często przewyższają kwalifikacjami pozostałych nauczycieli.

Pozostaje bowiem wymóg w odniesieniu do tych katechetów, którzy jednak wyższego 123
wykształcenia nie mają, że mogą być zatrudnieni jako nauczyciele tylko w szczególnych
przypadkach i tylko na podstawie rozporządzenia (a nie instrukcji). Dopóty, dopóki lekcje
religii odbywały się w punktach katechetycznych, sprawa kwalifikacji katechetów była
naturalnie sprawą wewnętrzną kościoła. Z chwilą jednak wejścia ich do rad pedagogicznych
w szkołach, opłacaniem ich z funduszu MEN itd., o czym była już mowa wyżej, sprawa
przestała być tylko sprawą wewnętrzną Kościoła.

Minister Edukacji Narodowej w obu instrukcjach stwierdził, że wobec nauczycieli religii nie 124
będzie stosowany zawarty w Karcie Nauczyciela przepis, który mówi, że z nauczycielem
stosunek pracy rozwiązuje się z końcem roku szkolnego, w którym nauczyciel osiągnął wiek
emerytalny. Instrukcją więc stwierdził, że nie będzie stosowany przepis ustawy. Z prawnego
punktu widzenia jest to wprost niewiarygodne i wymaga podkreślenia z całą mocą, że tego
rodzaju regulacje nie mogą być w państwie prawnym zaakceptowane jako legalne i
konstytucyjne.

Podsumowując tę część wywodów należy stwierdzić, że kwestionowane instrukcje - jako 125
nielegalne, wydane bez żadnej podstawy prawnej i wręcz naruszające przepisy prawne,

gwałcą także art. 1 Konstytucji, a więc zasadę, że Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, oraz art. 3 Konstytucji, który nakłada na wszystkie organy państwowe obowiązek przestrzegania praw Rzeczypospolitej Polskiej i działania tylko na podstawie przepisów prawa.

Podzielałam w pełni pogląd Rzecznika Praw Obywatelskich, że już sam sposób przygotowania i następnie wprowadzenia Instrukcją z dnia 3 sierpnia 1990 r. religii do szkół stanowi naruszenie art. 2 pkt 4 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, a tym samym także art. 67 ust. 2 Konstytucji. Wszak ta instrukcja wydana została po konsultacji jedynie z przedstawicielami Konferencji Episkopatu Polski; druga instrukcja ukazała się dopiero po trzech tygodniach, i ta dopiero dotyczy współdziałania w dziedzinie nauki religii w szkołach z Kościołami i Związkami Wyznaniowymi poza Kościołem Rzymsko-Katolickim, przy czym z szeregiem związków wyznaniowych w ogóle żadnych konsultacji nie przeprowadzono. Nie wzięto też pod uwagę tych wszystkich, którzy mają indyferentny stosunek do religii, a oni przecież też są obywatelami Rzeczypospolitej i też mają zagwarantowane równe prawa. Wszak art. 67 ust. 2 Konstytucji RP stanowi, że obywatele mają równe prawa bez względu na wyznanie. 126

Podzielałam wreszcie pogląd, że fakt wydania obu instrukcji w sferze wymagającej regulacji ustawowej (pkt wyszczególnione pod lit. a-g zmodyfikowanego wniosku RPO) narusza art. 82 ust. 2 Konstytucji, stanowiący, że Kościół jest oddzielony od państwa, a zasady stosunku państwa do Kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy. Uzasadnienie orzeczenia, kwitujące wspomniany zarzut RPO stwierdzeniem, że Trybunał Konstytucyjny nie dopatrywał się naruszenia zasady oddzielenia Kościoła od Państwa, świeckości i neutralności państwa oraz związanej z tym zasady nie dotowania kościołów jest wprost niezrozumiałe. Jeżeli taki ma charakter szkoła w państwie świeckim i neutralnym światopoglądowa, jak to określają instrukcje i co podziela Trybunał Konstytucyjny, to tajemnicą pozostaje charakter szkół wyznaniowych. Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu swego orzeczenia stwierdza, bez poparcia tego żadną argumentacją, że wynagrodzenia wypłacane nauczycielom religii nie mogą być utożsamiane z dotowaniem lub subwencjonowaniem kościołów albo innych związków wyznaniowych. Nie podaje jednak, czym takie wynagrodzenie jest, a przecież wynagrodzenie wypłacane katechetom jest dokonywane z funduszu MEN, a więc z budżetu państwa, zatem z podatków wszystkich obywateli - niewierzących też. 127

Wywód uzasadnienia orzeczenia odnoszący się do prawa międzynarodowego jest wyjątkowo nieprzekonywujący. Powołane tam przepisy wcale nie przesądzają o sprzeczności z nimi art. 2 ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania. Przepis ten bowiem należy rozpatrywać łącznie z przepisami ustaw z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej i o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Wszak te ustawy przygotowane zostały przy współdziałaniu Episkopatu Polski, a w preambule do pierwszej z nich stwierdza się, iż ustawa ta została uchwalona z uwzględnieniem zasad prawa międzynarodowego wyrażonych w powołanych w tej preambule aktach tego prawa, takich jak Karta Narodów Zjednoczonych, Powszechna 128

Deklaracja Praw Człowieka i inne.

Wyrazem zsynchronizowania wspomnianych ustaw z ustawą o rozwoju systemu oświaty i wychowania była nowelizacja tej ostatniej dokonana przez art. 43 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. 129

Przepisy prawa wewnętrznego nie naruszają powołanych w uzasadnieniu orzeczenia przepisów prawa międzynarodowego. Prawo wewnętrzne je właśnie wypełnia, dając kościołom i związkom wyznaniowym pełną możliwość nauczania religii, i to zgodnie z poszanowaniem praw wyznawców innych religii i osób niewierzących. 130

Nie można wreszcie pojąć - z prawnego punktu widzenia - argumentacji końcowej części uzasadnienia, że skoro art. 2 ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania jest niezgodny z przepisami prawa międzynarodowego, to należało uznać za zgodną z prawem instrukcję MEN, respektującą to prawo międzynarodowe. Jest to chyba nowy sposób - stworzony przez Trybunał Konstytucyjny - dostosowywania przepisów prawa wewnętrznego do aktów międzynarodowych poprzez wydawanie instrukcji ministerialnych. 131

Na zakończenie pragnę wyrazić przekonanie, które wynika z przedstawionego wyżej - szkicowego z konieczności - wywodu, że zagadnienia uregulowane w instrukcjach ministerialnych nie mogą być w takiej formie czynione nawet wtedy, gdy za nimi stoi autorytet Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Konferencji Episkopatu Polskiego. Do regulowania tak doniosłych spraw powołany jest tylko Parlament, jako przedstawiciel całego narodu, a więc wyznawców wszystkich religii oraz niewierzących. 132

Zdanie odrębne sędziego TK Remigiusza Orzechowskiego 186

do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego 187

z dnia 30 stycznia 1991 r. 188

w sprawie K. 11/90 (powrotu nauczania religii do szkoły) 189

oraz do jego uzasadnienia 190

Do orzeczenia z dnia 30 stycznia 1991 r. Trybunału Konstytucyjnego w sprawie oznaczonej sygn. akt K. 11 /90, z wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich, dotyczącej legalności i konstytucyjności instrukcji Ministra Edukacji Narodowej z dnia:

- 3 sierpnia 1990 r. dotyczącej powrotu nauczania religii do szkoły w roku szkolnym 1990/91, 192

- 24 sierpnia 1990 r. dotyczącej powrotu nauczania religii do szkoły w roku szkolnym 1990/91, określającej zasady współdziałania z kościołami i związkami wyznaniowymi poza Kościołem Rzymsko - Katolickim, 193

oraz do uzasadnienia do tego orzeczenia - zgłaszam zdanie odrębne następującej treści. 194

I 195

Przedmiotem instrukcji z dnia 3 sierpnia 1990 r., podobnie jak instrukcji z dnia 24 sierpnia 1990 r., jest wprowadzenie do *“wszystkich państwowych przedszkoli, szkół podstawowych i ponadpodstawowych, nie wyłączając szkół specjalnych, szpitalnych etc. nauki religii dla uczniów, których rodzice sobie tego życzą”*. *“Rodzice zapisując dziecko do szkoły złożą na ten temat oświadczenie, a w przypadku młodzieży ze szkół ponadpodstawowych - deklarację wyrażającą wolę korzystania z nauki religii mogą składać rodzice lub uczniowie”*. 196

Instrukcje zakresem swojej regulacji dotyczą zatem sfery wolności sumienia i wyznania oraz stosunku państwa do kościoła, a w konsekwencji sfery podstawowych wolności i praw obywateli. Dotykają zatem problematyki o doniosłym znaczeniu społecznym i ustrojowo - politycznym, znajdującej w naszym systemie prawnym swoje miejsce w przepisach Konstytucji RP oraz w ustawodawstwie zwykłym. W konsekwencji problematyka ta stanowi materię należąca z jednej strony do właściwości ustrojodawcy, z drugiej zaś strony do właściwości ustawodawcy zwykłego. Normy prawne w zakresie tej problematyki usytuowane poniżej ustawy zwykłej mogą dochodzić w tej sytuacji do skutku jedynie w postaci aktów wykonawczych do ustaw i to wyłącznie na podstawie szczegółowego upoważnienia konkretnej ustawy, określającego jednoznacznie przedmiot odesłany do unormowania w tej drodze, rodzaj aktu wykonawczego oraz organ upoważniony do jego wydania. W tym stanie rzeczy instrukcje wymagają oceny w aspekcie ich legalności (istnienia upoważnienia do ich wydania), z drugiej zaś strony - w aspekcie ich konstytucyjności (zgodności z ustawami i Konstytucją). Ocena taka jest tym bardziej zasadna, iż akty instrukcyjne niejako *ex definitione* nie należą do kategorii aktów ogólnych ustanawiających normy prawne. Zaliczane są bowiem przez naukę i praktykę do aktów ogólnych stosowania prawa, wyjaśniających w szczególności treść obowiązujących norm prawnych i sposób ich stosowania w praktyce, nigdy zaś do aktów ogólnych ustanawiających normy prawne. 197

Oceniając obydwie instrukcje w tym kontekście można przyjąć, iż istotą niniejszej sprawy jest nie tyle problem, czy w szkołach i innych państwowych placówkach oświatowo-wychowawczych, zwanych dalej w skrócie *“szkołami”*, ma być czy też nie ma być wprowadzona nauka religii, ile to, czy wprowadzenie nauki religii do szkół tymi instrukcjami dokonane zostało w pełnej zgodności z porządkiem prawnym ukształtowanym w tym zakresie przez Konstytucję RP i obowiązujące ustawodawstwo zwykłe, w tym z poszanowaniem właściwości (kompetencji) ustrojodawcy i ustawodawcy zwykłego oraz hierarchii źródeł prawa. 198

II 199

Koncentrując się na ocenie obydwu instrukcji w tym aspekcie oraz na problematyce, której dotyczą te instrukcje, mianowicie na problematyce dotyczącej zasady wolności sumienia i wyznania oraz zasady oddzielenia kościoła od państwa, należy mieć na uwadze w szczególności wymienione niżej przepisy Konstytucji i ustaw zwykłych dotyczące tej materii. 200

- 1) Najdoniośniejsze znaczenie ma tu przede wszystkim art. 82 Konstytucji RP: 201
- w ust. 1 stanowi mianowicie, iż *“Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania”*, 202
- w ust. 2 mówi natomiast, iż *“kościół jest oddzielony od państwa”*, i dalej, że *“zasady stosunku państwa do kościoła (...) określają ustawy”*. 203
- Zasada wolności sumienia i wyznania oraz zasada oddzielenia kościoła od państwa poprzez ujęcie ich w Konstytucji weszły to naszego systemu prawnego jako normy o najwyższej mocy prawnej, a przez umieszczenie ich w rozdziale zatytułowanym: *“Podstawowe prawa i obowiązki obywateli”* zaliczone zostały do podstawowych wolności i praw obywateli. 204
- Nie bez znaczenia jest też ujęcie ich w tym samym artykule. Mianowicie w piśmiennictwie w oddzieleniu kościoła od państwa upatruje się gwarancji realizacji zasady wolności sumienia i wyznania (przekonań). 205
- Konstytucja RP, ze względu na naturę tego aktu, wypowiada się w tych sprawach, z oczywistych względów, w sposób jedynie ogólny. Konkretyzacja tych zasad nastąpiła w ustawach zwykłych. Cecha charakterystyczna tych ustaw jest m. in. to, iż sprawy wolności sumienia i wyznania oraz oddzielenia kościoła od państwa regulują one w zasadzie w sposób wyczerpujący, unikając odesłań w tym zakresie do aktów wykonawczych. Zawierają jedynie nieliczne takie odesłania, i to w sprawach natury techniczno-organizacyjnej, mających uboczne znaczenie. Taki wyczerpujący sposób regulacji tych kwestii wprost w ustawie wynika z charakteru materii, jaką jest problematyka wolności sumienia i wyznania oraz oddzielenia kościoła od państwa. Ta powściągliwość ustawodawcy w odniesieniu do aktów wykonawczych nie pozostaje bez znaczenia dla oceny instrukcji wymienionych na wstępie. 206
- Problematyka wolności sumienia i wyznania oraz oddzielenia kościoła od państwa unormowana została w trzech w zasadzie ustawach: z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP, z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz po części w ustawie z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania. Problematyki ujętej w instrukcjach dotyczą też ponadto częściowo niektóre inne ustawy, wymienione w dalszej części niniejszych uwag. 207
- Ujmując rzecz ogólnie, wspomniane ustawy w sferze wolności sumienia i wyznania konkretyzują zakres oraz gwarancje korzystania z tej wolności. W sferze oddzielenia kościoła od państwa proklamują świecki charakter państwa, w tym neutralność państwa w sprawach religii i przekonań, a w działalności oświatowo-wychowawczej - świeckość szkoły i jej neutralność w sprawach religii. 208
- Świecki charakter państwa - to zarazem zakaz subwencji, poza określonymi w ustawach wyjątkami, na rzecz kościoła, natomiast neutralność państwa w sprawach religii i przekonań - to także odejście państwa, w tym szkoły, od jakiegokolwiek indoktrynacji, prawo obywateli do milczenia w kwestiach religii i przekonań, wreszcie równe traktowanie przez państwo 209

wszystkich kościołów i związków wyznaniowych oraz wyznawców poszczególnych kościołów i obywateli o różnych przekonaniach filozoficznych.

2) Istotne znaczenie dla oceny legalności i konstytucyjności instrukcji mają też art. 1 i art. 3 ust. 2 Konstytucji RP: 210

- pierwszy z nich proklamuje zasadę demokratycznego państwa prawnego, z której wynika m.in. także obowiązek przestrzegania systemu budowy źródeł prawa, w tym mocy ustawowych norm prawnych, jako norm o najwyższej mocy prawnej spośród norm usytuowanych poniżej norm konstytucyjnych, wyrażającej się w tym, iż mogą być one zmienione i uchylone tylko przez inne normy ustawowe, zaś z normami ustawowymi nie mogą być sprzeczne wszystkie inne normy prawne usytuowane poniżej norm ustawowych; 211

- drugi z tych przepisów proklamuje zasadę legalizmu działania organów państwowych, wedle której organy te mogą działać jedynie na podstawie przepisów prawa, a w interesującej nas tu sferze prawotwórstwa organów administracji państwowej - jedynie w ramach przypisanych im kompetencji i wyraźnego upoważnienia ustawy. 212

3) Wreszcie dla oceny wspomnianych na wstępie instrukcji istotne znaczenie, wymieniając je wedle kolejności dojścia ich do skutku, mają przepisy następujących ustaw: 213

- art. 2 oraz art. 36a ust. 2 i 3 ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. Nr 32, poz. 160, z późn. zm.), 214

- art. 18 ust. 1 i 3 i art. 19 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP (Dz.U. Nr 29, poz. 154, z późn. zm.); 215

- art. 2 pkt 4 i 5, art. 10 i art. 20 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. Nr 29, poz. 155, z późn. zm.), 216

a ponadto: 217

- art. 92 oraz art. 95 § 1 i § 2 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. 218

W dalszych rozważaniach omówiona zostanie pokrótce treść i znaczenie tych przepisów dla oceny obydwu instrukcji. 219

Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, stanowiąc w art. 2, iż: 220

“Szkoły i placówki oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi. Całokształt nauczania i wychowania w tych instytucjach ma charakter świecki”, 221

konkretyzuje w sferze oświatowo-wychowawczej konstytucyjną zasadę oddzielenia kościoła od państwa i wynikającą z niej zasadę świeckości i neutralności państwa w sprawach religii i przekonań - poprzez proklamowanie świeckości szkoły państwowej, a więc jej neutralności 222

w sprawach religii i przekonań i odcięcie się od wszelkiej indoktrynacji. Wynika to m. in. także z treści art. 1 tej ustawy, w której nowela z dnia 17 maja 1989 r. usunięty został m. in. zwrot o wychowaniu przez szkołę uczniów “w *duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego*”.

Ustawa dopuszcza złamanie zasady świeckości szkoły państwowej w jednym tylko wypadku. 223
Mianowicie w razie udzielenia zezwolenia na prowadzenie szkoły przez organizację lub instytucję o charakterze wyznaniowym (art. 39 ust. 3), Minister Edukacji Narodowej może wyrazić zgodę na odstępstwo od zasad ustalonych w art. 2.

Wreszcie dla oceny instrukcji znaczenie ma przepis art. 36a ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. 224
Zastrzeża on do właściwości Ministra Edukacji Narodowej m. in.:

- określanie planów i programów nauczania, podręczników i pomocy dydaktycznych dla 225
wszystkich typów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych (ust. 2), postanawiając zarazem, iż:

- w stosunku do szkół nadzorowanych przez inne organy zadania te MEN wykonuje we 226
współdziałaniu z tymi organami.

Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. była kilkakrotnie nowelizowana, w tym także dwukrotnie w roku 227
1989 i dwukrotnie w roku 1990. Już z tego tylko względu pozbawiona jest jakiegokolwiek podstawy supozycja, w tym także w uzasadnieniu orzeczenia TK, o utracie mocy obowiązującej zdania drugiego art. 2 tej ustawy w oparciu o zasadę *lex posterior derogat legi priori*, jeśli zważyć, że jedna z dwu nowel wprowadzonych do ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. była nowela wprowadzona do tej ustawy ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, której projekt, jak powszechnie wiadomo, przygotowany został wspólnie z przedstawicielami Kościoła i która zdania tego nie uchyliła.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP, 228
wychodząc z konstytucyjnego oddzielenia kościoła od państwa, a w konsekwencji świeckości i neutralności państwa w sprawach religii i przekonań, w tym świeckości i neutralności szkoły w tych sprawach, w art. 18 ust. 1 i 3 oraz w art. 19 ust. 1 normuje sprawy nauczania religii i wychowania religijnego przez Kościół Katolicki, stanowiąc co następuje:

“Art. 18.1. Państwo uznaje prawo Kościoła do nauczania religii oraz religijnego wychowania 229
dzieci i młodzieży, zgodnie z wyborem dokonany przez rodziców lub prawnych opiekunów /...../

3. Nauczanie religii, jako wewnętrzna sprawa Kościoła, jest organizowane przez parafie 230
i domy zakonne pod zwierzchnictwem biskupa diecezjalnego.

Art. 19.1. Nauczanie religii dzieci i młodzieży odbywa się w punktach katechetycznych 231
organizowanych w kościołach, kaplicach i budynkach kościelnych, a także w innych pomieszczeniach udostępnionych na ten cel przez osobę uprawnioną do dysponowania

pomieszczeniem”.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania określa z jednej strony gwarancje wolności sumienia i wyznania, z drugiej zaś strony stosunek państwa do wszystkich kościołów i związków wyznaniowych. W kwestiach dotyczących instrukcji stanowi ona w szczególności, co następuje: 232

“Art. 2. Korzystając z wolności sumienia i wyznania obywatele mogą w szczególności: /...../ 233

4) wychowywać dzieci zgodnie ze swoim przekonaniem w sprawach religii, 234

5) zachowywać milczenie w sprawach swojej religii lub przekonań”; 235

Art. 10.1. Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań. 236

2. Państwo i państwowe jednostki organizacyjne nie dotują i nie subwencjonują kościołów i innych związków wyznaniowych. Wyjątki od tej zasady regulują ustawy lub przepisy wydane na ich podstawie.”; 237

“Art. 20.1. Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą nauczać religii oraz wychowywać religijnie dzieci i młodzież, zgodnie z wyborem dokonany przez ich rodziców lub opiekunów prawnych. 238

2. Nauczanie religii dzieci i młodzieży jest wewnętrzną sprawą kościołów i związków wyznaniowych. Jest ono organizowane, zgodnie z programem ustalonym przez władze kościoła lub innego związku wyznaniowego, w punktach katechetycznych znajdujących się w kościołach, domach modlitw i innych pomieszczeniach udostępnionych na ten cel przez osobę uprawnioną do dysponowania nimi”. 239

Przepisy te *expressis verbis* proklamują świeckość i neutralność państwa w sprawach religii i przekonań, a w konsekwencji tego i w nawiązaniu do przepisów proklamujących świeckość i neutralność w sprawach religii i przekonań szkoły - uznają nauczanie religii za sprawę wewnętrzną Kościoła, zastrzegając zarazem do właściwości Kościoła organizowanie nauki religii. Rodzicom poręczają wolność w wyborze religijnego wychowania dzieci i młodzieży. 240

W nawiązaniu do zasady świeckości i neutralności państwa w sprawach religii i przekonań - przepisy te poręczają prawo zachowania przez obywateli milczenia w sprawach religii i przekonań. 241

Mające znaczenie dla niniejszej sprawy przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego stanowią: 242

“Art. 92. Dziecko pozostaje do pełnoletności pod władzą rodzicielską”; 243

“Art. 95. § 1. Władza rodzicielska obejmuje w szczególności prawo i obowiązek rodziców do (...) wychowania dziecka. 244

§ 2. Dziecko pozostające pod władzą rodzicielską winno rodzicom posłuszeństwo”. 245

III 246

Wyjaśnienia wymaga, czy nauka religii włączona została do działalności państwowych szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, czy też odbywa się jedynie na terenie obiektów należących do tych placówek, jak to w toku postępowania sugerował Minister Edukacji Narodowej oraz Komisja Wspólna Rządu i Episkopatu. 247

Z treści instrukcji z dnia 3 sierpnia 1990 r. dotyczącej nauki religii katolickiej wynika jednoznacznie, iż chodzi tu o wprowadzenie nauki religii do działalności szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych jako jednego z przedmiotów nauczania. Świadczy o tym szereg postanowień instrukcji, wskazujących wprost na inkorporację tego przedmiotu do działalności państwowej szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych. 248

Instrukcja stanowi m. in., iż “we wszystkich państwowych przedszkolach, szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, nie wyłączając szkół specjalnych i szpitalnych etc., odbywać się będą lekcje religii dla uczniów, których rodzice sobie tego życzą”. Dalej instrukcja stwierdza, iż “lekcje religii umieszczane są w planie zajęć szkoły”. Dla uczniów nie pobierających nauki religii szkoła organizuje w czasie lekcji religii inne zajęcia, a co najmniej zapewnia im w tym czasie opiekę i bezpieczeństwo. Nauczyciele religii (katecheci) zatrudniani są przez szkołę i przez niewynagradzani, z wyłączeniem przejściowo jedynie katechetów - księży. Wszyscy katecheci wchodzi w skład rad pedagogicznych. Wypełniają, jak inni nauczyciele, dzienniki szkolne. Organizują, za wiedzą dyrektorów szkół, zebrania z rodzicami. Uczniowie otrzymują od szkoły świadectwa ukończenia określonego etapu kształcenia religijnego. Nie zmienia istoty tych świadectw to, że ocena z religii nie ma wpływu na promocję ucznia. Lekcje religii wizytowane są przez dyrektorów szkół i nadzór pedagogiczny (także przez kościół). 249

Z instrukcji wynika wreszcie, iż z chwilę wprowadzenia nauki religii do szkół, Kościół Katolicki zaniechał nauki religii w kościelnych punktach katechetycznych. Zadeklarował natomiast szkołom mającym trudności lokalowe udostępnianie sal katechetycznych na ich potrzeby. 250

Na takich samych zasadach, z modyfikacjami wynikającymi ze specyfiki związków wyznaniowych innych niż Kościół Katolicki, rozwiązuje sprawę nauki religii instrukcja z dnia 24 sierpnia 1990 r., z jedną wszak różnicą: z jej dosłownego brzmienia wynika mianowicie, iż dotyczy nauki religii jedynie w szkołach. Stwierdza ponadto wprost, iż pobieranie przez dzieci nauki religii zapewnia Ministerstwo Edukacji Narodowej w państwowych placówkach oświatowych i punktach katechetycznych. 251

Modyfikacje opierają się na przesłankach ilościowych, mianowicie mniejszej liczbie 252
członków kościołów i związków wyznaniowych, których dotyczy instrukcja,
a w konsekwencji mniejszej liczbie dzieci kwalifikujących się do pobierania nauki religii.

Tak więc m. in. szkoły organizują lekcje religii w wypadku zgłoszenia nie mniej niż ośmiorga 253
dzieci określonego wyznania. W wypadku zgłoszenia mniejszej liczby dzieci, mogą być
organizowane przez kuratoria bądź określone szkoły międzyszkolne grupy nauki religii lub
pozaszkolne grupy katechetyczne. Organizacyjnie podporządkowane są one określonej szkole
albo kuratorium. W konsekwencji także nauczyciele - katecheci zatrudniani są przez
określoną szkołę lub kuratorium.

Wedle włączonych do akt sprawy dokumentów, nie licząc Kościoła Katolickiego, 254
w Rzeczypospolitej Polskiej działają 63 kościoły i związki wyznaniowe.

Instrukcje dopuszczają możliwość zawieszenia krzyża oraz odmawiania modlitwy w klasach, 255
w których większość dzieci pobiera naukę religii, z zastrzeżeniem, iż wymaga to zwrócenia
uwagi na odczucia dzieci innych wyznań oraz dzieci niewierzących.

IV 256

Włączając do działalności państwowych szkół i innych placówek oświatowo- 257
wychowawczych naukę religii, obydwie instrukcje w sposób oczywisty naruszają szereg
przepisów Konstytucji RP i ustaw zwykłych.

1) Przede wszystkim instrukcje, mimo iż ustanawiają normy prawne, i to w sferze 258
podstawowych wolności i praw obywateli objętej regulacją Konstytucji RP i ustaw zwykłych,
a więc w sferze, w której ze względu na istotę tych wolności i praw wykazywana jest
znamienna powściągliwość ustawodawcy do odsyłania regulacji spraw z tego zakresu do
aktów wykonawczych, wydane zostały jako akty samoistne, bez jakiegokolwiek podstawy
prawnej (bez jakiegokolwiek upoważnienia ustawowego). Mimo iż dotyczą wprost wolności
i praw obywateli, zaadresowane zostały jedynie do organów administracji oświatowej - jako
interna administracji, nie zostały nigdzie opublikowane, przez co stały się niedostępne dla
obywateli. Poprzez wydanie ich bez jakiegokolwiek podstawy prawnej naruszają przepis art. 3
ust. 2 Konstytucji RP proklamujący zasadę legalizmu działania organów państwowych,
w tym wypadku w sferze działalności prawotwórczej.

2) Naruszając szereg ustawowych norm prawnych wskazanych w dalszych uwagach, 259
instrukcje naruszyły także przepis art. 1 Konstytucji RP, proklamujący zasadę
demokratycznego państwa prawnego, poprzez naruszenie wynikającej z tego przepisu
hierarchicznej budowy systemu źródeł prawa, w tym mocy prawnej norm konstytucyjnych
i mocy prawnej norm ustawowych. Wbrew communis opinio, iż normę konstytucyjną może
zmienić lub uchylić jedynie inna norma konstytucyjna, zaś normę ustawową - tylko inna
norma ustawowa, instrukcje wprowadziły normy sprzeczne z normami konstytucyjnymi
i ustawowymi. Wkroczyły one zarazem w ten sposób w sferę właściwości ustrojodawcy
i ustawodawcy zwykłego.

3) Instrukcje zignorowały konstytucyjną zasadę oddzielenia kościoła od państwa oraz 260
wynikającą stąd zasadę świeckości i neutralności państwa w sprawach religii i przekonań,
proklamowaną w art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności
sumienia i wyznania zaś w sferze wychowawczo - oświatowej - zasadę świeckości
i neutralności szkoły w sprawach religii i przekonań oraz zasadą odejścia placówek
oświatowo-wychowawczych od jakiegokolwiek indoktrynacji, wynikającą z art. 2 w związku
z art. 1 ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. W konsekwencji obydwie instrukcje, poprzez
wprowadzenie do działalności szkół i innych państwowych placówek oświatowo-
wychowawczych nauki religii, są sprzeczne z art. 82 ust. 2 Konstytucji RP, z art. 10 ust. 1
z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz z art. 2 w związku
z art. 1 ustawy z dnia 15 lipca 1961 r.

4) Włączając nauczanie religii do działalności szkół i innych placówek oświatowo- 261
wychowawczych instrukcje naruszają odpowiednio przepisy art. 18 ust. 1 i 3 oraz art. 19 ust.
1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP oraz art.
20 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania,
uznających z jednej strony prawo kościołów do nauczania religii i religijnego wychowania
dzieci i młodzieży, z drugiej zaś strony proklamujących zasadę, że nauczanie religii i religijne
wychowanie stanowią wewnętrzną sprawą kościołów i są prowadzone w obiektach
kościelnych i innych pomieszczeniach udostępnionych kościołom na ten cel. Unormowania te
stanowią konkretyzację konstytucyjnej zasady oddzielenia kościoła od państwa.
W konsekwencji instrukcje naruszają w tej mierze także art. 82 ust. 2 Konstytucji RP.

5) Instrukcje, w części odnoszącej się do oświadczeń dotyczących uczestnictwa w nauce 262
religii naruszają przepis art. 2 pkt 5 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności
sumienia i wyznania, poręczający prawo obywateli do zachowania milczenia w sprawach
religii i przekonań. Prawo to ma także swoje źródło w konstytucyjnych zasadach wolności
sumienia i wyznania oraz oddzielenia państwa od kościoła, a także w wywodzącej się z nich
zasadzie świeckości i neutralności państwa w sprawach religii i przekonań. Z tej ostatniej
zasady wynika m.in., iż państwo nie powinno pod żadnym pozorem interesować się sprawami
religii i przekonań swoich obywateli, a tym bardziej różnicować ich pod jakimkolwiek
względem z tego powodu. Swoistą gwarancją w tym zakresie dla obywateli jest wspomniany
wyżej przepis art. 2 pkt 5. Tymczasem wedle instrukcji - z uczestnictwem w lekcjach religii
wiąże się konieczność złożenia szkole lub innej placówce oświatowo-wychowawczej
stosownego oświadczenia w tej sprawie. Instrukcja skłania w konsekwencji obywateli do
publicznej deklaracji, przed organem państwowej jednostki organizacyjnej, w kwestii
swojego stosunku do religii lub swoich przekonań. Nie zmienia pod tym względem istoty
sprawy to, iż w niektórych wypadkach może wchodzić tu w grę jedynie deklaracja co do
uczestniczenia w nauce religii, nie zaś w kwestii stosunku do religii bądź w kwestii swoich
przekonań, co podnosili w toku postępowania niektórzy jego uczestnicy. Z drugiej strony nie
bez znaczenia jest problem powstawania w środowiskach szkolnych swoistej presji
społecznej, z reguły większości w stosunku do mniejszej pod względem liczbowym grupy
członków określonego związku wyznaniowego bądź o odmiennym światopoglądzie. W tym
stanie rzeczy instrukcje w części dotyczącej oświadczeń w kwestii udziału w lekcjach religii

naruszają niewątpliwie przepis art. 2 pkt 5 wspomnianej ustawy.

6) W części dotyczącej składania oświadczeń o chęci uczestniczenia w lekcjach religii przez uczniów szkół ponadpodstawowych obydwie instrukcje pozostają w sprzeczności odpowiednio z przepisami art. 18 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP oraz art. 2 pkt 4 i art. 20 pkt 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania w związku z treścią art. 95 § 1 i § 2 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Wspomniane ustawy zastrzegają dla rodziców oraz opiekunów prawo wyboru religii i religijnego wychowania dzieci. Wedle zaś Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego - dziecko do pełnoletności pozostaje pod władzą rodzicielską, ta zaś obejmuje w szczególności m. in. prawo i obowiązek rodziców do wychowania dziecka, zaś dziecko do osiągnięcia pełnoletności winno jest rodzicom posłuszeństwo. Instrukcje, pozostawiając uczniom szkół ponadpodstawowych decyzję co do uczestniczenia w lekcjach religii, naruszają wspomniane przepisy. 263

7) Nakładając na szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze obowiązek prowadzenia religii, instrukcje nie tylko uwolniły od tego obowiązku kościoły, lecz także przeniosły na szkoły związane z tym wydatki osobowe i rzeczowe (wynagrodzenia katechetów i inne). Wydatki te stanowią swoistą formę dotacji ze strony państwowych szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych na rzecz kościoła. W konsekwencji instrukcje naruszają w tej mierze przepis art. 10 ust. 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, zabraniający jednostkom państwowym, poza wyjątkami przewidzianymi w ustawach, wszelkich dotacji i subwencji na rzecz kościołów. Przepis ten ma swoje źródło w konstytucyjnej zasadzie oddzielenia kościoła od państwa. 264

8) Włączając naukę religii do planów zajęć szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, instrukcje naruszają także przepis art. 36a ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. Przepis ten, powierzając Ministrowi Edukacji Narodowej m. in. określanie planów i programów nauczania, podręczników i pomocy dydaktycznych dla wszystkich typów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych (ust. 2), zastrzegł zarazem, iż w stosunku do szkół i placówek oświatowo-wychowawczych nadzorowanych przez inne organy Minister Edukacji Narodowej wykonuje to zadanie we współdziałaniu z tymi organami. W instrukcjach brak jest jakiegokolwiek wzmianki o takim współdziałaniu w sprawie wprowadzenia nauki religii do tych placówek. Ponadto, instrukcja włączając lekcje religii do planów zajęć placówek oświatowo-wychowawczych ustala zarazem, wbrew przepisom wspomnianego wyżej art. 36a ustawy z dnia 15 lipca 1961 r., iż programy nauczania religii zatwierdzają władze kościelne, przedstawiając je jedynie do wiadomości Ministerstwu Edukacji Narodowej (władzom oświatowym). Ten sam tryb zastosowany został w instrukcji w odniesieniu do ustalania podręczników i pomocy dydaktycznych do nauki religii. 265

9) Instrukcje w sposób w części samoistny, odmienny od postanowień ustawy z dnia 23 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela, ustalają warunki zatrudnienia nauczycieli religii (katechetów), stanowiąc m. in., że *“osoby świeckie i zakonne zatrudnione na podstawie skierowania biskupa diecezjalnego mają być przyjęte do pracy jako nauczyciele, mimo braku* 266

pełnych kwalifikacji”, po wtóre, nauczyciele religii *“uzyskują prawa przysługujące nauczycielom, z wyjątkiem tych, które naruszałoby postanowienia instrukcji”*. Wreszcie, że wobec nauczycieli religii *“nie będzie stosowany przepis (...), że z nauczycielem stosunek pracy rozwiązuje się z końcem roku szkolnego”*.

10) Instrukcje naruszają także przepisy o charakterze organizacyjnym, dotyczące szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, np. zastrzeżenie, że w charakterze katechety może być zatrudniona jedynie osoba skierowana przez biskupa diecezji, zaś z chwilą cofnięcia skierowania - osoba taka traci prawo nauczania religii, lub że lekcje religii w państwowych szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych wizytują także osoby spoza tych placówek oraz spoza państwowego nadzoru pedagogicznego, mianowicie biskupi diecezjalni, wyznaczani przez takiego biskupa wizytatorzy oraz proboszcze parafii. 267

V

268

Z przedstawionej oceny wynika, iż instrukcje, wydane bez jakiegokolwiek podstawy prawnej, wkraczają głęboko i w wieloraki sposób w ukształtowany obecnie, w miarę spójny i konsekwentny system przepisów dotyczących wolności sumienia i wyznania oraz oddzielenia kościoła od państwa, naruszając go w oczywisty sposób, tworząc w jego miejsce mozaikowaty, sprzeczny wewnętrznie pozaprawny stan praktyczny. 269

Z tych względów nie podzielam stanowiska wyrażonego w orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 stycznia 1991 r., oznaczonego sygn. akt K 11/90, uznającego zgodność instrukcji z przepisami Konstytucji RP i ustawami dotyczącymi wolności sumienia i wyznania oraz oddzielenia Kościoła od Państwa, jak też w uzasadnieniu do tego orzeczenia. 270